

Jan Godyń
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

IRENA BAJEROWA
(30 III 1921 – 30 VI 2010)

Piękna biografia Profesor Ireny Bajerowej jest wzorcowym przykładem tego, jak kolejne życie osobiste wpływają na kształtowanie się charakteru oraz ludzkiej osobowości i splatają się z codzienną i zawodową działalnością człowieka. Urodziła się Pani Profesor na początku niepodległej II Rzeczypospolitej, w czasie, w którym tak ceniono smak odzyskanej wolności narodowej i indywidualnej; zaczęła żyć i mieszkać – do końca swoich dni – w Krakowie, miejscu kultywowania tradycji patriotycznych, kulturalnych i naukowych; wzrastała i wychowywała się w klasycznej krakowskiej rodzinie inteligenckiej, Marii z Kozłowskich Klemensiewiczowej i Zenona Klemensiewicza, w której pielęgnowało się wartości etyczne i moralne oparte na wierze chrześcijańskiej oraz składniki etosu polskiej inteligencji; rozwijała swoje młodzieńcze, a później także zawodowe zainteresowania oraz poznała wcześniej etos pracy naukowej dzięki swojemu Ojcu, profesorowi Uniwersytetu Jagiellońskiego, wielkiemu językoznawcy polonście, autorowi pierwszych nowoczesnych opisów gramatycznych współczesnego języka polskiego, zwłaszcza składni, głównemu współautorowi najlepszej i najpełniejszej do dziś akademickiej gramatyki historycznej języka polskiego (tzw. trojczaków), współtwórcy, razem z Witoldem Doroszewskim, naukowej i stosowanej kultury języka polskiego, twórcy podstaw metodyki nauczania gramatyki języka ojczystego w szkole i wreszcie autorowi monumentalnej syntezy dziejów języka polskiego. Przypomnienie tych okoliczności pozwala lepiej rozumieć losy życiowe i zawodowe Profesor Ireny Bajerowej, Jej postawy i wybory, także naukowe, przedstawione w niniejszym wspomnieniu-sprawozdaniu¹.

W 1936 r. Profesor Bajerowa złożyła egzamin maturalny w gimnazjum ss. Urszulanek w Krakowie. W roku akademickim 1938/1939 rozpoczęła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim na filologii polskiej (główny kierunek) i klasycznej. Od wiosny 1940 r. do końca okupacji, jak wielu wybitnych przedstawicieli Jej pokolenia, podjęła działalność konspiracyjną w Związku Walki Zbrojnej, późniejszej Armii Krajowej. Od jesieni 1943 r. kontynuuje studia polonistyczne na tajnych kompletach UJ

¹ Informacje faktograficzne podaję za: *Irena Bajerowa...*2008; Kleszczowa 2009: 7–13.

pod kierunkiem takich uniwersyteckich mistrzów, jak Kazimierz Nitsch, Stanisław Pigoń czy Stanisław Urbańczyk. Kończy je po wojnie, w 1948 r. uzyskując magisterium, a w 1951 r. broni pracy doktorskiej, napisanej pod opieką Kazimierza Nitscha; w tym czasie zostaje zatrudniona w charakterze młodszego asystenta w Studium Słowiańskim UJ, a następnie, w latach 1950–1955, jako starszy asystent i adiunkt w Katedrze Filologii Słowiańskiej na Wydziale Filozoficznym.

Od roku akademickiego 1955/1956 rozpoczyna się „ślaska epopeja” w życiu Pani Profesor Bajerowej, jak nazywa ten okres w Jej działalności naukowo-dydaktycznej, organizacyjnej i społecznej jeden z biografów (*Irena Bajerowa...* 2008: 14). Pod wpływem niechęci do Niej ówczesnych władz akademickich UJ, inspirowanej przez instytucje polityczne PRL, z powodu Jej akowskiej przeszłości i poślubienia w 1952 r. Kazimierza Bajera, adiutanta szefa sztabu Okręgu Krakowskiego AK – poznała go w czasach konspiracji – skazanego w roku 1946 na pięć lat więzienia (sama w tym roku została uwięziona przez UB w związku z aresztowaniem przyszłego męża) za działalność patriotyczną (informacja Bogusława Dunaja; *Irena Bajerowa...* 2008: 39; także Kleszczowa 2009: 8), podejmuje decyzję, trudną życiowo i rodzinnie, o przeniesieniu się do Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach na stanowisko zastępcy profesora przy Katedrze Języka Polskiego, zaproponowane Jej przez władze tej uczelni. (Będzie odtąd aż do emerytury dojeżdżać z Krakowa na zajęcia dydaktyczne i naukowe). Po uzyskaniu habilitacji w roku 1963 zostaje mianowana na stanowisko docenta (1964) i obejmuje kierownictwo tej Katedry, a następnie Katedry Historii Języka Polskiego. W roku 1968 angażuje się w powstanie Uniwersytetu Śląskiego, tworzonego na bazie katowickiej WSP i filii UJ, organizując Instytut Filologii Polskiej; w latach 1969–1972 pełni w nim funkcję zastępcy dyrektora. W okresie tzw. odwilży gierkowskiej, w 1974 r., uzyskuje tytuł profesora nadzwyczajnego i jest nawet odznaczana i wyróżniana: Złotym Krzyżem Zasługi (1973), Nagrodą Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki (1975), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1977) i tytułem „Zasłużony dla Województwa Katowickiego” (1979). Od 1974 r. na okres 13 lat zostaje kierownikiem Zakładu Historii Języka Polskiego (rezygnuje z niej w roku 1987 na własne życzenie (*Irena Bajerowa...* 2008: 50)). Ale już na tytuł profesora zwyczajnego musi czekać 15 lat, do czasu polskiej transformacji politycznej: w roku 1980 włącza się bowiem w działalność uniwersyteckiej „Solidarności”, współzakładając związek na Wydziale Filologicznym UŚ. W następnym roku, ciesząc się w społeczności akademickiej, zwłaszcza wśród młodzieży, zasłużoną sławą wybitnej uczoney, osoby niepodległej w swojej myśli, z piękną patriotyczną kartą w biografii, kandyduje w pierwszych po wojnie demokratycznych wyborach do władz akademickich na urząd rektora uniwersytetu, w których wyniku zwycięski rektor prof. August Chełkowski powołał Ją do pełnienia funkcji prorektora do spraw dydaktycznych – nie na długo: na początku stanu wojennego, oboje internowani, zostali odwołani z pełnionych funkcji. W latach stanu wojennego i następnych prowadzi działalność związaną z pomocą dla ludzi represjonowanych ze środowiska akademickiego, wykorzystując swoje kontakty z instytucjami kościelnymi, zwłaszcza z kurią krakowską, uczestniczy w akcji odczytowej w duszpasterstwie akademickim, w KIK-u w Krakowie i Katowicach, publikuje.

Dwa lata po uzyskaniu tytułu profesora zwyczajnego, w 1991 r., Profesor Bajerowa przechodzi na emeryturę. W ciągu ponad 30 lat swojej śląskiej pracy naukowej i organizacyjnej stworzyła silny, ceniony w Polsce ośrodek językoznawstwa polonistycznego. Po latach tak powie o swojej „śląskiej epepei”:

Choć jestem krakowianką, niemal 40 lat pracy i przebywania na Śląsku zrobiły swoje: poczułam się silnie związana ze Śląskiem, gdyż tam realizowałam się w swoim zawodzie, tam poznałam wielu ciekawych i wartościowych ludzi, tam zaangażowałam się w pracę społeczną, współpracując z KIK-iem, z duszpasterstwem, z organizacjami naukowo-kulturalnymi, z „Solidarnością”, co wreszcie doprowadziło do tego, że razem ze Ślązaczkami znalazłam się w celi katowickiego aresztu w grudniu 1981 roku. W tym sensie Śląsk był i pozostanie dla mnie „ojczyzną duchową” [wyróżnienie J. G.] (cyt. za: Kleszczowa 2008: 7).

Na emeryturze, już w demokratycznej Polsce, Pani Profesor nadal zajmuje się dydaktyką (w latach 1997–2002 w Wyższej Szkole Języków Obcych i Ekonomii w Częstochowie, przemianowanej później na Akademię Polonijną; wykłady w różnych instytucjach kościelnych); jest wybierana do nowych ważnych gremiów naukowych (od 1992 r. jest członkiem odrodzonej Polskiej Akademii Umiejętności, w której pracuje w Komisji do Oceny Podręczników Szkolnych i jest członkiem Komisji Językowej i Komisji Słowianoznawstwa; w latach 1991–1994 jest członkiem Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, Komitetu Badań Naukowych i Centralnej Komisji do spraw Tytułów i Stopni; w roku 1996 zostaje członkiem Rady Języka Polskiego przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk) i powierza się Jej funkcje kierownicze w dotychczasowych: przewodniczącej Polskiego Towarzystwa Językoznawczego w latach 1988–1991, przewodniczącej Rady Naukowej Instytutu Języka Polskiego PAN w latach 1988–1992; jest wyróżniana i nagradzana (już bez uzależnienia od odpowiedniej koniunktury politycznej, jak w czasach PRL-u): członkostwem honorowym Komisji Języka Religijnego przy Radzie Języka Polskiego PAN, Komitetu Językoznawstwa PAN od 2005 r., nagrodami Ministra Edukacji Narodowej (1991, 1997), nagrodą „Lux ex Silesia” (1994), ustanowioną przez metropolitę katowickiego ks. abpa Damiana Zimonia dla wybitnych i zasłużonych dla Śląska ludzi nauki i kultury, dyplomem honorowym Komitetu Językoznawstwa PAN „za wybitne osiągnięcia w poznawaniu dziejów języka polskiego” (2005), odznaczeniami za pracę zawodową: Złotą Odznaką za Zasługi dla Uniwersytetu Śląskiego (1991), Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1991), za działalność patriotyczną (Odznaka Akcji „Burza” – 1994; Odznaka Weterana Walk o Niepodległość – 1995) i społeczną (Medal „Solidarności” – 1996), wreszcie najwyższym uhonorowaniem, jakim może uczcić uniwersytet swojego uczonego – tytułem doktora *honoris causa* Uniwersytetu Śląskiego (2008, w 40-lecie powstania uczelni).

Przede wszystkim jednak w tych latach Profesor Bajerowa kontynuuje badania naukowe w głównych kierunkach badawczych, które wybrała (te drugie) i rozpoczęła (te pierwsze) jeszcze u zarania swojej drogi naukowej: nad historią polszczyzny w XIX w. i dziejami polszczyzny współczesnej (po II wojnie światowej), ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju polskiego języka ogólnego (literackiego). Tak wczesny początek wyboru przez Profesor Bajerową głównych kierunków badań potwierdzają tytuły pierwszych Jej publikacji (ogłaszane jeszcze pod panięńskim

nazwiskiem Klemensiewiczówna²): *Czy wolno nam mówić „we wodzie”, „ze sokiem”?* (1950; pierwsza publikacja, pokłosie pracy doktorskiej *Oboczność e do o w przyimkach i przedrostkach w języku polskim*, wydana w obszernych fragmentach dopiero w 1955 r.; oczywiście ten artykuł wyznacza jeszcze jedno późniejsze pole badawcze Uczonej: kulturę języka polskiego); *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej* (Kraków 1951; to publikacja pracy magisterskiej); *Kilka problemów modernizacji pisowni tekstów z I poł. XIX w.* (1956); *Lingwistyczne pisma Kazimierza Brodzińskiego* (1956). Ogłasza w omawianym czasie cząstkowe wyniki swoich badań: z jednej strony nad polszczyzną XIX-wieczną, np. *Zagadnienie wewnętrznej periodyzacji doby nowopolskiej* (1991–1992), *Zróżnicowanie regionalne rozwoju języka ogólnego XIX wieku (na materiale fleksji)* (1992), *Znaczenie normy teoretycznej rozwoju polskiej fleksji XIX wieku* (1992) i kilka innych artykułów na temat XIX-wiecznej fleksji: *Szkoły językoznawstwa polonistycznego na przełomie XIX i XX wieku* (1993) oraz *Główne procesy składniowe w języku ogólnopolskim XIX wieku* (1996), a także artykuły wcześniejsze i późniejsze w tym okresie na temat XIX-wiecznej składni; z drugiej zaś nad polszczyzną współczesną, np. *Język ogólnopolski XX wieku* (1993), *Wpływ życia religijnego na język ogólnopolski (próba systematyzacji opisu historycznego)* (1993), *Język polski w dobie wielkich przemian społecznych – szanse i zagrożenia* (1997), *Trwałość i ewolucja pewnych zjawisk językowych z perspektywy początku i końca XX wieku* (2002), *Siatka wpływów między odmianami współczesnego języka polskiego* (2003) (i inne artykuły na temat polszczyzny współczesnej opublikowane w tym okresie). W sumie wraz z sześcioma artykułami o różnych aspektach polskiego języka religijnego i jego relacjach do języka ogólnego (np. *Swoistość języka religijnego i niektóre problemy jego skuteczności* [1994], *Szanse języka religijnego w świecie kultury masowej* [1995], *Od Trydentu do Vaticanum Secundum* [1999], *O słownictwie nowego katechizmu* [1999]), kilkoma na temat języka polskich Ormian (inspirowanymi tradycjami rodzinnymi) i paroma o tematyce społeczno-religijnej i historycznej opublikowała Pani Profesor na jesieni swojego życia ponad 80 pozycji, w tym 3 książki (na ogólną liczbę około 200 pozycji, w tym 10 książek, w Jej całej spuściźnie twórczej). Imponująca to aktywność intelektualna, badawcza i pisarska!

Wymienione wyżej artykuły i studia monograficzne Profesor Ireny Bajerowej wraz z kilkudziesięcioma wcześniejszymi, ogłoszonymi przez Nią w okresie pełnej działalności zawodowej, stały się podstawą syntezy dziejów języka polskiego w XIX i XX w. w Jej książkach: *Polski język ogólny XIX wieku: stan i ewolucja*, t. I: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice 1986; t. II: *Fleksja*, Katowice 1992; t. III: *Składnia. Synteza*, Katowice 2000, oraz: *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*, Warszawa 2003. Książki te razem z syntetycznym ujęciem rozwoju polszczyzny ogólnej w XVIII w. w Jej pracy habilitacyjnej *Kształtowanie*

² Forma językowa nazwiska, którym sygnuje swoje pierwsze prace, zgodna z duchem języka polskiego i polską tradycją społeczno-językową – to samo zresztą dotyczy nazwiska po mężu: Bajerowa – jest drobnym przyczynkiem do poglądów Pani Profesor na temat uzusu i kultury języka w tym zakresie: będzie stawała w obronie tej tradycji jeszcze pod koniec swojego życia (informacja z mowy pogrzebowej prof. Walerego Pisarka, zob. też Bajerowa 1998: 5–6).

się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku (Wrocław – Warszawa – Kraków 1964) są uzupełnieniem wielkiego dzieła jej ojca: *Historii języka polskiego* (Cz. I: *Doba staropolska*, 1961; Cz. II: *Doba średniopolska*, 1965; Cz. III: *Doba nowopolska*, 1972), którego część trzecią sama zresztą wydała po tragicznej śmierci Z. Klemensiewicza w katastrofie lotniczej (1969).

Do wysokiej oceny dorobku naukowego Profesor Bajerowej i wszechstronnej charakterystyki Jej warsztatu badawczego, dokonanej przez recenzentów w przewodzie o nadanie Jej tytułu doktora h. c. UŚ (*Irena Bajerowa...* 2008: 23–52), dodać trzeba jeszcze dwa spostrzeżenia: bez Jej nadzwyczajnej erudycji, ale także bez cierpliwego, systematycznego śledzenia wyników badań nad językiem polskim, niemożliwe byłyby syntezy dziejów języka polskiego na przestrzeni ostatnich trzech wieków – poświadczają to spostrzeżenie Jej publikacje już od początku działalności naukowej, takie jak: [współaut.] *Przegląd bibliograficzny za lata 1946–1972* (w „Roczniku Slawistycznym” R. 17, 1955 – R. 37, 1976.), *Językoznawstwo polonistyczne* (1987, 1999), *Szkoły językoznawstwa polonistycznego na przełomie XIX i XX wieku* (1993), *Dwie szkoły językoznawstwa polonistycznego XX wieku – konflikty i współpraca* (2002). I drugie: jeden z recenzentów słusznie stwierdził, że Profesor Bajerowa „kontynuuje twórczo tradycje znakomitej krakowskiej szkoły lingwistycznej”, ale przecież byłoby niesprawiedliwe nie podkreślić, że sama stworzyła „szkołę historycznojęzykową Ireny Bajerowej”, którą tworzą Jej wybitni katowiccy uczniowie i współpracownicy.

A jak „zrecenzowała” swój dorobek naukowy Profesor Irena Bajerowa, *doctor honoris causa* Uniwersytetu Śląskiego, dziękując za to wyróżnienie?

Bardzo dziękuję za takie życzliwe potraktowanie mojego dorobku życiowego, aczkolwiek [...] ja nic innego nie robiłam, tylko starałam się wypełniać swoje obowiązki i starałam się je porządnie wypełniać, a że to dało jakieś rezultaty, to tak trochę się dziwię [cyt. za: Kleszczowa 2009: 7].

Przychodzą mi na myśl te niezwykle słowa, gdy przypominam sobie dwa telefony Pani Profesor do mnie w czerwcu bieżącego roku: w pierwszym uspokajała mnie silnym, ale już nieco niewyraźnym głosem, że „artykuł do [niniejszego numeru] «LingVariów» się pisze”, w drugim, na kilka dni przed śmiercią, że „jest już przepisywany przez młodego pana” – nie musiała telefonować, bo jeszcze wcześniej, zresztą także w pierwszej naszej rozmowie, zapewniłem Ją, że redakcja będzie cierpliwie czekać na Jej artykuł, ale teraz wiem: Ona, informując nas, po prostu tylko „porządnie wypełniała swoje obowiązki”, tak jak powinien to robić każdy autor. Ostatni artykuł Ireny Bajerowej, drukowany w niniejszym numerze „LingVariów”, został napisany przez wybitną Uczoną, wielkiego skromnego Człowieka.

Profesor Irena Bajerowa została pochowana na cmentarzu Rakowickim w Krakowie 8 lipca 2010 r.

Literatura

BAJEROWA I., 1998, *Wstyd nie odmieniać nazwisk*, „Komunikaty Rady Języka Polskiego” nr 2–3, s. 5–6, [przedr. w:] „Język Polski” LXXIX, 1999, s. 320.

Irena Bajerowa. Doctor Honoris Causa Universitatis Silesiensis, 2008, oprac. J. Warchała, Katowice [J. Warchała, *Laudacja*, s. 9–21; *Opinie recenzentów*, s. 23–52; J. Warchała, *Kalendarium życia i twórczości*, s. 79–86; J. Przyklek, *Bibliografia publikacji za lata 1950–2007*, s. 87–103].

KLESZCZOWA K., 2009, *Profesor Irena Bajerowa doktorem honoris causa Uniwersytetu Śląskiego*, „LingVaria” nr 1 (7), s. 7–13.